

Леся СУХОМЛИНСЬКА

доктор філософії,

старший науковий співробітник відділу сухомлиністики

Державної науково-педагогічної бібліотеки України

Імені В. О. Сухомлинського,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-3055-5392

e-mail: 1408koala@gmail.com

ПРИРОДА І ДОВКІЛЛЯ В ОСВІТНІХ КОНЦЕПЦІЯХ УКРАЇНИ (1991–2022)

Анотація. Стаття ґрунтується на методології історії сьогодення, яка передбачає актуалізацію концепцій і концептуальних текстів українського освітнього простору за останніх 30 років. З'ясовано, що найповніше їх представлено у двох виданнях: «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017)» (2019) та «Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017)» (2022). Із широкого кола матеріалів цих хрестоматій відібрано концептуальні тексти, присвячені природі, її охороні та збереженню, а також питанням екології й позашкільної освіти. Виявлено п'ять концепцій, що прямо або опосередковано репрезентують ідеї значення природи та середовища, у якому зростає дитина, для формування у школярів і студентів ціннісного та дбайливого ставлення до них: «Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні» (1994), «Концепція освітньої моделі «Довкілля» (1995), «Концепція позашкільної освіти та виховання» (1996), «Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти» (1996), «Концепція екологічної освіти України» (2001). Установлено, що більшість із них залишилася нереалізованою, передусім ті, що мають інтегративний характер. З'ясовано також, що науковці загалом приділяли недостатньо уваги значенню природного середовища, розглядаючи це питання як другорядне, що є проявом пострадянської спадщини, за якої панування над природою та її перетворення проголошувалися головним завданням. Водночас наголошено, що поява теоретико-методологічних праць, присвячених ролі й значенню природи, її збереженню, а також розробленню методик їх часткового впровадження в діяльність закладів освіти, зокрема позашкільних, є позитивною тенденцією, яка надалі посилюватиметься й поглиблюватиметься. У статті підкреслено активну роль учительства в розробленні концепцій, що стало можливим після тривалої історичної перерви (від 1920-х років), а також підтримку цих ініціатив Міністерством освіти і науки України – нову тенденцію порівняно з радянським періодом.

Ключові слова: концепція, концептуальні тексти, освіта, позашкільна освіта, природа, довкілля, екологія.

Постановка проблеми. Проголошення незалежності України в 1991 р. зумовило суттєві, а в деяких напрямках – кардинальні зміни в усіх ланках освіти, відмінні від радянської моделі. Передусім ішлося про оновлення змісту й методики діяльності загальної середньої освіти як найбільш поширеної та суспільно значущої, що охоплює найширші верстви населення – учительство, батьків і дітей. Для українських науковців ця проблематика була новою: вони розпочали підготовку концепцій і теоретичних засад упровадження змін у практику. Раніше такі документи в Україні не створювали, а розробляли «в москві»; щонайбільше українські педагоги долучалися до написання окремих розділів методологічних матеріалів.

Незалежність відкрила широкі можливості для формування теоретичних і концептуальних напрацювань – програм, концепцій, проєктів, що охоплювали як розбудову загальної середньої освіти, так і організацію освітнього й виховного процесів. Не залишилися поза увагою фахівців і питання організації та змістового наповнення позашкільної освіти, яка від XIX ст. традиційно посідає важливе місце у вітчизняному освітньо-виховному просторі. У різні періоди складної історії – революцій, воєн і суспільних потрясінь – перед нею поставали різні завдання відповідно до ідеологічних, соціальних і власне педагогічних викликів часу.

У сучасних умовах розбудови незалежної української держави ідеї демократизації, гуманізації та гуманітаризації освіти, а також її дитино- й україноцентричний характер, зокрема в позашкільній ланці, зумовили посилення уваги до природи як важливого складника життя людини й дитини, а також до її збереження та захисту. Відтак постала потреба у створенні нових концептуальних текстів, відмінних від радянських, які б ґрунтувалися на цих засадах і водночас не відкидали історичних здобутків. Напрацювання, що вже стали частиною новітньої історії, потребують осмислення й аналізу.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Теоретико-методологічні тексти, присвячені значенню природи та природного середовища для організації й функціонування освіти, зокрема позашкільної, розроблені в роки незалежності (тобто впродовж останніх 30 років), досі не стали предметом окремого наукового вивчення. Найповніше заявленій темі відповідає стаття О. Сухомлинської, в якій проаналізовано теоретико-методологічні розвідки цього періоду (Сухомлинська, 2019). У ній, окрім загальних міркувань щодо понять «концепція» та «концептуальні тексти», здійснено аналіз 37 концептуальних праць, присвячених вихованню дітей і молоді, написаних упродовж 1991–2017 рр., що охоплюють розумовий, фізичний, громадянський, художньо-естетичний і трудовий напрями виховання. Водночас поза увагою авторки залишилися важливі й особливо актуальні концепції та проєкти, спрямовані на формування у дітей і підлітків ціннісного ставлення до природи, створені в ці роки.

До таких досліджень можна віднести й статтю О. Плахотнюка «Поняття «концепція виховання»: змістовий аспект» (Плахотнюк, 2011), в якій автор зосереджує увагу на тлумаченні понять «концепція», «виховання», «концепція

виховання» на основі широкого кола джерел, українських та закордонних. Відзначимо також, що українські науковці зверталися до аналізу подібних текстів, присвячених іншим періодам розвитку української держави. Серед таких праць – монографія Л. Березівської «Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті» (Березівська, 2008). Виокремлення концептуальних текстів, уміщених у цій розвідці, слугувало для нас додатковим матеріалом для зіставлення та порівняння.

Відтак **метою статті** є аналіз концептуальних текстів (концепцій, проектів, програм), у яких розкрито зміст і напрями формування у здобувачів освіти різних рівнів дбайливого ставлення до природи в освітньому, позакласному та позашкільному вимірах як важливого складника реформованої освіти, де цінність природи постає невід’ємним елементом цілісної теорії національного виховання. Для досягнення поставленої мети застосовано темпоральний (історія сьогодення), історіографічний і герменевтичний підходи, а також системно-структурний і порівняльний аналіз, що дало змогу охарактеризувати й описати концептуальні тексти, присвячені значенню природи у вихованні особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського стали піонерами у виявленні та представленні широкому освітянському загалу концептуальних текстів, підготовлених у перші два десятиліття відновлення незалежності України. Ними сформовано корпус відповідних матеріалів і оприлюднено у двох хрестоматіях: «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017)» (2019) та «Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017)» (2022). Увесь масив матеріалів, уміщених у цих виданнях, ще потребує ґрунтовного дослідження. Натомість у цій статті зосередимося на документах, присвячених ролі й значенню природи, природоохоронній діяльності в шкільній і позашкільній освіті, а частково – і у вищій школі.

У перші роки незалежності екологічну освіту, за інерцією радянської традиції, ототожнювали насамперед із позашкільною сферою. Однією з перших стала «Концепція позашкільної освіти та виховання» (1996), затверджена рішенням колегії Міністерства освіти України. Як зазначають її автори, вона є «першим кроком і спробою наукового осмислення розвитку позашкільної освіти... концептуального визначення місця і специфіки позашкільної освіти та виховання у цілісній системі всебічного і гармонійного розвитку національної свідомості особистості в соціально-педагогічних умовах її життєдіяльності...» (Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017), 2019, с. 341). Охоплюючи основні напрями позашкільної освіти і виховання, автори виокремлюють екологічно-природничий напрям, що «забезпечує оволодіння знаннями про навколишнє середовище (природне і соціальне), усвідомлення себе частиною природи та можливість постійного спілкування з нею, формування екологічної культури особистості, набуття навичок і досвіду розв’язання екологічних проблем і передбачення можливих наслідків власної

природоперетворювальної діяльності; залучення до практичної природоохоронної роботи, екологічної діяльності зі збереження навколишнього середовища» (Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017), 2019, с. 346).

Ці положення загалом узгоджуються з ідеями, проголошеними у «Стокгольмській декларації з довкілля» (1972), яка закріпила міжнародно-правові принципи права людини на життя у сприятливому довкіллі та його охорону (26 принципів) (United Nations, 1972). Водночас укладачам можна закинути те, що в документі акцентовано увагу на необхідності «передбачення наслідків природоперетворювальної діяльності», що опосередковано підтримує пострадянське уявлення про активне втручання в природу в ім'я «прогресу».

Ідеї щодо значення екологічного виховання дітей відображено і в загальних концептуальних документах. Так, зокрема, у «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти» (1996), розробленій під керівництвом Міністерства освіти України, зазначено: «Екологічне виховання дітей та молоді передбачає формування екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, відповідальність за неї як за національне багатство, основу життя на Землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі» (Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017), 2019, с. 355).

Відтак серед концепцій, уміщених в «Антології текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017)» (2019), лише одна присвячена значенню природи та екологічному вихованню, і ще одна – опосередковано, у ширшому контексті. Це свідчить про збереження пострадянського підходу, за якого питання екології та значення природного середовища життя людини й дитини не належали до пріоритетних. Водночас позитивним є те, що обидві концепції, на які тут посилаємося, створено під егідою Міністерства освіти України, що відображає офіційну позицію держави. Після десятиліть домінування ідей «перетворювальної діяльності» офіційні документи почали «повертатися обличчям» до людини й природи як засадничих цінностей.

У наступному виданні – «Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017)» (2022) – представлено тексти, переважно концепції та стандарти, що охоплюють зміст загальної середньої освіти – від початкової ланки до «Концепції профільного навчання в старшій школі» (2013). Серед численних концепцій і програм, зорієнтованих загалом на традиційний для радянської школи предметний підхід до змісту освіти, на особливу увагу заслуговують інтегровані курси, що поширюються навсі рівні освіти й мають інноваційний характер, оскільки не були притаманні структурі навчальних предметів радянського періоду.

Ці інтегративні курси розроблено на початку 1990-х років, і їхні автори розраховували не лише на модернізацію, а й на докорінне реформування системи освіти. Проте значна частина з них так і залишилася на рівні проєктів.

До таких належить «Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні» (1994), створена групою фахівців із різних галузей знань, зокрема й педагогами (Т. Усатенко), для всіх рівнів освіти. Хоча цей документ напряду не присвячений екологічній проблематиці, екологічний складник є невід’ємною частиною валеології. У ньому йдеться про формування здорової людини на всіх етапах її життя – від дошкільного віку до старості – у природному й соціально організованому середовищі.

Як базовий інтегрований курс для системи неперервної освіти, він має на меті формування валеологічних знань – знань про здоров’я людини, умови й способи його формування, збереження, зміцнення та передавання наступним поколінням з урахуванням природних, соціальних, національних та індивідуальних особливостей (Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017), 2022, с. 556). У змісті базової валеологічної освіти визначено такі природні чинники здоров’я: «Стан біосфери і антропосфери. Атмосфера і людина. Вода як фактор здоров’я. Сонце та інші космоенергетичні чинники здоров’я. Стан ґрунту і здоров’я. Екологічне середовище людини. Екологічно доцільна діяльність. Екологічні відносини. Екологічна свідомість. Екологічна етика. Рівновага природного середовища. Стан забруднення природного середовища. Екологічні катастрофи та аварії. Техногенне забруднення і здоров’я. Розвиток замкнених виробничих циклів. Рациональність природокористування. Рекреація природних явищ і процесів. Природні заповідні зони і здоров’я. Природа людини і здоров’я. Загроза антропологічної катастрофи» (Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017), 2022, с. 557).

У наступних розділах концепції автори визначають і конкретизують завдання та зміст освіти для кожного рівня – дошкільної, початкової, базової та повної загальної середньої освіти.

Однак цю концепцію не було впроваджено в практику школи, хоча валеологію як окремий предмет викладали в деяких закладах дошкільної і загальної середньої освіти факультативно. Водночас цілісно й системно як інтегрований курс її не було реалізовано.

У 1995 р. було оприлюднено «Концепцію освітньої моделі «Довкілля», розроблену доктором педагогічних наук, членом-кореспондентом НАПН України, завідувачем відділу інтеграції змісту загальної середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України В. Ільченком та науковим співробітником К. Гузом. Автори наголошують, що це «єдина, розроблена за часи незалежності України, нова, альтернативна традиційній освіті, модель – освіта для стійкого розвитку суспільства. ...Останнє значною мірою залежить від рухової діяльності під час уроків серед природи. Модель освіти «Довкілля» забезпечує безпосереднє спілкування дітей з етносоціоприродним довкіллям завдяки системі уроків серед природи, які рекомендується по можливості проводити у свята українського (слов’янського) народу. Через них в навчальний процес вводиться біоритм життєдіяльності українського народу, його обрядове коло, в якому в екологічних сценаріях, створених мільйонним серцем і розумом народу протягом віків в основному відповідно до святкових

днів, пов'язаних з найважливішими змінами у довкіллі етносу, у звичаях, прикметах, закодовано життєствердний образ світу молодих поколінь, умови збереження і зміцнення їхнього духовного, психічного і тілесного здоров'я. ...Цілісність змісту освіти досягається шляхом інтеграції всіх її елементів на основі найбільш загальних закономірностей природи (збереження, спрямованості процесів до рівноважного стану, періодичності процесів у природі). «Відкриття» учнями цих закономірностей під час уроків серед природи, обґрунтування на їх основі елементів знань, що отримуються в навчальному процесі, формує в учнів звичку діяти ...» (Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017), 2022, с. 573).

Відзначимо, що концепцію «Довкілля», хоч і не в інтегрованому вигляді, як це передбачалося авторами, частково впроваджували в закладах загальної середньої освіти за вибором учителів. Модель «Довкілля» була допущена до використання наказом МОН № 529 від 13.11.2000 р., і цим скористалася низка шкіл, які поділяли ідеї дбайливого ставлення до природи як важливого ресурсу розвитку мислення й емоційної сфери дитини, збагачуючи її знаннями та переживаннями від дошкільного віку до зрілості. Така практика тривала майже десять років: приблизно третина шкіл упроваджувала модель «Довкілля» у 2000–2014 рр.

Водночас основна ідея моделі, задумана авторами, – інтеграція передусім за вертикаллю (від дошкілля до старшої школи), а вже потім за горизонталлю, тобто в межах предметного поля кожного класу, – не була повною мірою реалізована. У підсумку збереглися переважно міжпредметні зв'язки, характерні для традиційної предметної побудови змісту освіти, тобто взаємозв'язки між навчальними дисциплінами в межах одного класу – «Концепція інтегрованого природознавчого курсу «Довкілля» для 5–6 класів» (Ільченко В. Р. та ін., 2022). Крім того, з практики було фактично вилучено заняття серед природи як важливий складник освітнього процесу.

Разом із тим поява концепції «Довкілля» стала новим етапом у поєднанні природного середовища з навчально-виховним процесом у школі.

Ще одним документом, що висвітлює роль природи в житті людини, є «Концепція екологічної освіти України», розроблена у 2001 р. і затверджена рішенням колегії Міністерства освіти і науки України, що надавало їй рекомендаційного, але не обов'язкового статусу. Вона має інтегративний характер і охоплює всі вікові категорії населення. У документі задекларовано нову місію екології як важливої сфери сучасного життя людини: «Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!) повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України» (Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017), 2022, с. 361).

У документі визначено мету, завдання й методи екологічної освіти на кожному етапі організації освітнього процесу, з особливим акцентом на її початкових ланках – дошкільній та загальній середній освіті як «важливих етапах у системі неперервної багаторівневої екологічної освіти»(Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017), 2022, с. 366). У сфері дошкільної освіти «перевага надається емоційно-естетичному сприйняттю природи, розвитку естетичних (красиво), інтелектуальних (цікаво), гуманістичних почуттів (рослини і тварини – теж живі організми і мають право на існування) та етичних норм у ставленні до природи»(Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017), 2022, с. 367).

У початковій школі концепція спрямована насамперед на те, щоб природне середовище, у якому зростає дитина, стало для неї особистісною цінністю. Це досягається через формування знань про природу, усвідомлення особистісної причетності до екологічних проблем і вироблення «ціннісного ставлення до природи як джерела задоволення естетичних, комунікативних, пізнавальних, рекреаційних та інших потреб особистості»(Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017), 2022, с. 368). У базовій і старшій школі передбачалося запровадження окремих занять з екології з метою формування екологічної культури особистості.

Висновки і перспективи подальших розвідок. У статті проаналізовано не всі концептуальні тексти, присвячені природі, екології та природоохоронній діяльності, що з'явилися після 1991 р. Основну увагу зосереджено на тих, що ввійшли до двох антологій (2019, 2022) і в яких відповідна проблематика постає або як складник освітньо-виховної системи закладів загальної середньої чи позашкільної освіти, або як зміст інтегрованих курсів, що охоплюють увесь освітній простір.

Слід зазначити, що кількість таких текстів є не виправдано незначною порівняно з іншими документами – як загального, так і спеціального характеру, – у яких значно більше уваги приділено питанням національного, патріотичного, громадянського виховання, а також змісту окремих навчальних предметів, тоді як проблематика природи, довкілля та формування дбайливого й ціннісного ставлення до них залишається поза належною увагою. Це засвідчує збереження пострадянської тенденції розглядати екологію та виховання ціннісного ставлення до природи як другорядний складник освітньо-виховного процесу. Водночас сама поява таких текстів свідчить про помітні зрушення в осмисленні ролі природи в сучасному освітньому дискурсі. Важливим чинником цих змін стала можливість для фахівців, незалежно від рівня професійної підготовки та статусу, розробляти власні підходи й пропонувати власне бачення змісту освіти, чого не було в попередні десятиліття.

Сучасні умови вимагають посилення уваги до природовідновлювальної та природоохоронної діяльності на рівні всього суспільства. У цьому контексті постає потреба в розробленні нових методологічних підходів і водночас у

переосмисленні та використанні вже напрацьованих, зокрема тих, що мають інтегративний характер.

Після 2022 року в Україні не з'явилося окремих концептуальних документів, спеціально присвячених екологічній освіті або значенню природи. Натомість відбувається інтеграція відповідної проблематики у ширші державні стратегії, законодавство та освітню політику, зокрема в контексті сталого розвитку та екологічної безпеки. Особливої актуальності ці питання набули в умовах російсько-української війни, що спричинила масштабні екологічні втрати й зумовила переосмислення ролі природи в житті суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Сухомлинська, О. (2019). Концептуальні тексти про виховання дітей та молоді як складова сучасної освіти в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Т. 6. № 90. С. 226–240.

Плахотнюк, О. (2011). Поняття «концепція виховання»: змістовий аспект. *Педагогічні науки: зб. наукових праць*. Т. 1. № 57. С. 190–197. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3947> (дата звернення: 09.03.2026.)

Березівська, Л. Д. (2008). Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті. Київ: Богданова А. М. 406 с.

Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017). (2019). Упоряд.: О. В. Сухомлинська, Л. Д. Березівська, Т. Л. Гавриленко та ін. Вінниця: ТВОРИ. 526 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Anthology_of_texts_on_reforming_education_in_Ukraine_2019.pdf (дата звернення: 09.03.2026.)

United Nations. (1972). Stockholm Declaration and Action Plan for the Human Environment. URL: <https://docs.un.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1> (дата звернення: 09.03.2026.)

Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017). (2022). Упоряд.: Л. Д. Березівська, Т. Л. Гавриленко, О. П. Міхно, О. В. Сухомлинська та ін. Вінниця : ТВОРИ. 582 с. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antolohiya_tekstiv_z_reformuvannya-2022.pdf (дата звернення: 19.03.2026.)

Льченко, В., Гуз, К., Засекіна, Т., Льченко, О. та Голота, О. (2022). Концепція інтегрованого природознавчого курсу «Довкілля» для 5–6 класів [онлайн]. Київ. 36 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741834/1/Концепція%20Льченко.pdf> (дата звернення: 19.03.2026.)

REFERENCES

Sukhomlynska, O. (2019). Kontseptualni teksty pro vykhovannia ditei ta molodi yak skladova suchasnoi osvity v Ukraini [Conceptual Texts on the Upbringing of Children and Youth as a Component of Modern Education in Ukraine].

Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. Т. 6. No. 90. S. 226–240. [in Ukrainian]

Plakhotniuk, O. (2011). Poniattia «kontseptsiiia vykhovannia»: zmistovyi aspect [The Concept of «Educational Concept»: a Content Aspect.]. *Pedahohichni nauky: zb. naukovykh prats*. Т. 1. No. 57. S. 190–197. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/3947> (data zvernennia: 09.03.2026) [in Ukrainian]

Berezivska, L. D. (2008). Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti [Reforming School Education in Ukraine in the 20th Century]. Kyiv: Bohdanova A. M. 406 s. [in Ukrainian]

Antolohiia tekstiv z reformuvannia osvity v Ukraini: prohramy, kontseptsii, proekty (1991–2017) [Anthology of Texts on Education Reform in Ukraine: Programs, Concepts, Projects (1991–2017)]. (2019). Uporiad.: O. V. Sukhomlynska, L. D. Berezivska, T. L. Havrylenko ta in. Vinnytsia: TVORY. 526 s. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Anthology_of_texts_on_reforming_education_in_Ukraine_2019.pdf (data zvernennia: 09.03.2026) [in Ukrainian]

United Nations. (1972). Stockholm Declaration and Action Plan for the Human Environment. URL: <https://docs.un.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1> (data zvernennia: 09.03.2026 r.)

Antolohiia tekstiv z reformuvannia zmistu zahalnoi serednoi osvity v Ukraini (1991–2017). (2022) [Anthology of Texts on Reforming the Content of General Secondary Education in Ukraine (1991–2017)]. Uporiad.: L. D. Berezivska, T. L. Havrylenko, O. P. Mikhno, O. V. Sukhomlynska ta in. Vinnytsia : TVORY. 582 s. URL: https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Antolohiya_tekstiv_z_reformuvannya-2022.pdf (data zvernennia: 19.03.2026) [in Ukrainian]

Ilchenko, V., Huz, K., Zasiiekina, T., Ilchenko, O. ta Holota, O. (2022). Kontseptsiiia intehrovanoho pryrodnavchoho kursu «Dovkillia» dlia 5–6 klasiv [Concept of an Integrated Natural Science Course «Environment» for Grades 5–6] [online]. Kyiv. 36 s. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741834/1/Kontseptsiiia%20Ilchenko.pdf> (data zvernennia: 19.03.2026) [in Ukrainian]

NATURE AND THE ENVIRONMENT
IN EDUCATIONAL CONCEPTS OF UKRAINE (1991–2022)

Lesia SUKHOMLYNSKA

PhD (in Pedagogy),

Senior Researcher at the Department of Sukhomlynskyi Studies of
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0003-3055-5392

e-mail: 1408koala@gmail.com

Abstract. The article is based on the methodology of the history of the present, which involves the actualization of concepts and conceptual texts published in the Ukrainian educational space over the past 30 years. It has been established that they are most comprehensively represented in two editions: *Anthology of Texts on Educational Reform in Ukraine: Programs, Concepts, Projects (1991–2017)* (2019) and *Anthology of Texts on Reforming the Content of General Secondary Education in Ukraine (1991–2017)* (2022). From the wide range of materials in these collections, conceptual texts on nature, its protection and preservation, and issues of ecology and out-of-school education have been selected.

Five concepts have been identified that directly or indirectly represent ideas about the significance of nature and the environment in which a child grows up for the formation of value-based and caring attitudes toward them among school and university students (*Concept of Continuous Valeological Education in Ukraine* (1994), *Concept of the Educational Model “Environment”* (1995), *Concept of Out-of-School Education and Upbringing* (1996), *Concept of Upbringing of Children and Youth in the National Education System* (1996), *Concept of Environmental Education in Ukraine* (2001)). It has been established that most of them remained unrealized, especially those of an integrative nature.

It has also been found that scholars generally paid insufficient attention to the importance of the natural environment, treating it as secondary, reflecting a post-Soviet legacy in which domination over nature and its transformation were proclaimed as primary objectives. At the same time, it is emphasized that the emergence of theoretical and methodological works devoted to the role and significance of nature, its preservation, as well as the development of methods for their partial implementation in the activities of educational institutions, including out-of-school ones, constitutes a positive trend that will continue to expand and deepen.

The article highlights the active role of teachers in the development of concepts, which became possible after a long historical interruption (since the 1920s), as well as the Ministry of Education and Science of Ukraine's support for these initiatives – a new trend compared to the Soviet period.

Keywords: concept, conceptual texts, education, out-of-school education, nature, environment, ecology.

Стаття надійшла до редакції 24.02.2026 р.

Стаття прийнята до друку після рецензування 16.03.2026 р.

Стаття опублікована 15.06.2026 р.